

MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN KULTUROLOJİ MAHİYYƏTİ

Cultural Policy and Cultural Value of Spiritual Principles

Namiq ABBASOV*

Özet

Makalede, medeniyete dair elmi edebiyatda eks olunmuş melumatlar genel şekilde gözden keçirilir, medeniyetin başər tarixinde ve insan hayatının mütərəkki gelişmesindeki rolundan behs edilir. Dünya elmi-praktik tecrübesine istinaden manevi deyerlerin kulturoloji mahiyetine tokunulur, çağdaş durumda Azərbaycan Respublikasının medeniyet politikasının bazı mekamları şerh edilir. İnsanların yaşam terzinin ifadesi olan medeniyet sosyal hadisə kimi takdim edilir.

Anahtar Kelimeler: Mədəniyyət siyaseti, manəvi deyerler, sosyal hadisə.

Abstract

An article gives common information about scientific literature concerning culture and also describes the periods of human's life development. Based on world scientific practice it is touched cultural value of spirit and some moments of cultural policy in the modern conditions of Azerbaijan Republic. Cultural and social events is presented as a way of humans life.

Key Words: Cultural policy, Cultural value, Social events.

Elmi ədəbiyyatda mədəniyyət anlayışının yüzlərlə təriflərinə rast gəlinir. Elmi və bədii lüğətlərdə mövcud olan təriflər diqqəti cəlb edir. Mədəniyyət – varlığın və şüurun bütün sahələrində bəşəriyyətin predmetləşdirmə (sərvətlər, normalar, işarə sistemləri yaradılması və s.) və predmetsizləşdirmə (mədəni irsin mənimsənilməsi) proseslərinin dialektik vəhdətindən ibarət, gerçəkliyin yenidən dəyişdirilməsinə, bəşər tarixi zənginliyinin şəxsiyyətin daxili zənginliyinə çevrilməsinə, insanın mahiyyət qüvvələrinin hər vasitə ilə aşkara çıxarılmasına və inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş sosial-mütərəqqi yaradıcı fəaliyyətdir. Məhdud mənada maddi mədəniyyət, mənəvi mədəniyyət, həmçinin siyasi mədəniyyət və s. haqqında danışmaq qəbul olunmuşdur¹. Uzun illərdir ki, təriflərin bəzilərində qeyd olunur ki, mədəniyyət – ictimai-iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz etməsindən asılı olaraq inkişaf edən tarixi hadisədir. Mənəvi mədəniyyəti maddi əsasdan ayıran və onu “elita”nın (fr. elite – ən yaxşı, seçilmiş) mənəvi məhsulu kimi izah edən idealist mədəniyyət nəzəriyyələrindən fərqli olaraq materializm maddi nemətlərin istehsalı prosesini mənəvi mədəniyyətin inkişafının əsası və mənbəyi kimi nəzərdən keçirir; belə çıxır ki, mədəniyyət bilavasitə bütün xalqların fəaliyyətilə yaradılır. Qeyd etmək lazımdır ki, maddi şəraitdən asılı olan mənəvi mədəniyyət maddi əsas arxasınca avtomatik dəyişmir, əksinə nisbi müstəqilliyi ilə (inkişafda varislik, müxtəlif xalqların mədəniyyətlərinin bir-birinə təsiri və s.) səciyyəli².

Mədəniyyət tarixi göstərir ki, siyasətin bu fenomenlə əlaqəsi möhkəm olmuşdur. Rus tarixçisi V.O.Klyuçevski yazırdı ki, siyasi terminlər öz tarixinə malikdir. Qədim Yunanıstanda “siyasət” anlayışı altında dövlət fəaliyyətinə aid olan bütün nə varsa daxil edildi. V.İ.Dal siyasət dedikdə dövlət

* Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti (öğretim üyesi).

¹ Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti, Bakı, “Azərbaycan ensiklopediyası” nəşriyyat-poliqrafiya birliyi, 1997, s.276.

² Age.

idarəçiliyinə aid olan elmi başa düşürdü. Bura hökmdarın əhval-ruhiyyəsi, məqsədi, əməllərinin tərz, çox vaxt həqiqi niyyətlərin gizlədilməsi daxildir. Fransız ensiklopediya lüğəti təsdiq edir ki, siyasət sənətdir³. M.Ə.Rəsulzadə isə deyirdi ki: “Mədəniyyətin qayəsi siyasəti elmə tabe etdirməkdir”.

XX əsrin son on illiyi və XXI əsrin əvvəllərinin mədəniyyətdə küresəlləşmə prosesi sürətlə inkişaf etmişdir. Mədəni diffuziya, daha dəqiq desək, mədəni dəyərlərin mənimsənilməsinin kortəbii və yaxud nəzarət edilməyən cəhəti həm pozitiv, həm də neqativ aspektlərə malikdir. Bir tərəfdən bu, xalqlara imkan verir ki, bir-biri ilə ünsiyyətə girsin və bir-birini yaxından tanıсын. Ünsiyyət və tanıma xalqların yaxınlaşmasına şərait yaratmışdır. Digər tərəfdən həddindən artıq fəal ünsiyyət və mənimsəmə mədəni orijinallığın itirilməsi üçün təhlükədir. Eyni mədəni nümunələrin bütün dünyada yayılması mədəni təsir üçün sərhədlərin açılması və mədəni ünsiyyətin genişlənməsi alimləri müasir mədəniyyətin küresəlləşmə prosesi haqqında danışmağa məcbur etmişdir. Küresəlləşmə millətlərin dünya sistemində inteqrasiyasının sürətləndirilməsinə təsir edir, müasir nəqliyyat vasitələrinin və iqtisadi əlaqələrin inkişafı ilə güclənir, kütləvi informasiya vasitələrinin adamlara təsirini gücləndirir. Bu, xalqlar arasında mədəni kontaktların genişlənməsinə imkan verir və adamların miqrasiya proseslərini gücləndirir.

XX əsr elmi-texniki tərəqqi əsri, XXI əsr isə küresəlləşmə, inteqrasiya və informasiya əsri adlanır. Küresəlləşmə prosesi təşəkkül tapdığı vaxtdan indiyə kimi Qərbi və Şərqi dövlətləri arasında sosial, iqtisadi, mədəni və hərbi əlaqələr sürətlənir, kommunikasiya vasitələri genişlənir. Küresəlləşmə inkişaf etmiş Qərbi dövlətlərində məqbul sayılan ideoloji standartlar əsasında baş verdiyindən, müsəlman dünyası bu proseslə onlara ayrılmış yeri və xüsusi çəkini müəyyən etmək zərurəti ilə qarşılaşmışdır⁴.

Ümumiyyətlə, küresəlləşmə pozitiv və neqativ cəhətlərə malikdir. Küresəlləşmənin neqativ momentləri hər bir xalqın özünün mədəni özünəməxsusluğunun itməsi imkanını aşkara çıxarır. Bu proses assimilyasiya təsirinə imkan verir. Müasir cəmiyyətdə mədəni özünəməxsusluğu qoruyub saxlamaq, sivilizasiyanın ən ali nailiyyəti kimi dəyərləndirilir. Əvvəllər bu məsələlərə diqqət yetirilmirdi. Ona görə də bir millət digər millətləri öz içərisində əridirdi, itaət altına alınmış xalqın mədəniyyət qalıqlarının müsbət ünsürlərini tamamilə özünə götürürdü. Məsələn Latın Amerikasını və Afrika ölkələrinin Avropa müstəmləkəçiliyi dövründə bu işlər baş vermişdir. Müasir dövrdə əksər sivilizasiyalı insanlar üçün “sosial siyasət” və “mədəniyyət siyasəti” ifadələri vərdişə çevrilmişdir. Sual oluna bilər, bunlar nə üçün yalnız sivilizasiyalı adamlar üçün adlanmışdır? Ona görə ki, bu, cəmiyyətin sosial mədəni sahələrinin məqsədyönlü idarə edilməsi konsepsiyasına əsaslanır. Bütövlükdə bunlar sivilizasiyalı ölkələrin fərqləndirici əlamətləri hesab olunur. Bu xalqlar üçün bu hallar yalnız XX əsrin ortalarından başlayaraq adlandırılmışdır. Elə həmin vaxtdan başlayaraq haqqında söhbət gedən dövrdən bütün bəşəriyyətin mədəni genofondunun saxlanılmasına yeni yanaşma inkişaf etdirilmişdir. Bu konsepsiya BMT çərçivəsində ayrıca götürülmüş hər bir ölkəyə aid edilir.

BMT-nin təhsil, elm və mədəniyyət məsələləri üzrə nizamnaməsində deyilir: “İnsan ləyaqətini qorumaq üçün mədəniyyət və təhsil ədalət, azadlıq və sülh əsasında bütün insanlar arasında geniş yayılmalıdır; ona görə də, bu baxımdan bütün xalqların üzərinə qarşılıqlı əməkdaşlıq ruhunda yerinə yetirilməli olan müqəddəs vəzifələr qoyulur. Buna görə də onlar dünyanın bütün xalqlarının təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığı yolu ilə tədricən beynəlxalq sülhə və bəşəriyyətin rifahına nail olmaq məqsədi”⁵ güdür.

Mədəniyyət sahəsindəki siyasət dövlət tərəfindən əhəmiyyətli dərəcədə həyata keçirilən, maliyyələşdirilən, nizamlanan praktiki tədbirlər sistemidir. Bu, millətin mədəni və mənəvi irsinin toplanması, inkişafı və saxlanılmasına yönəlmişdir. Mədəniyyət siyasəti sayəsində hər şeydən əvvəl, aşağıdakı suallar meydana gəlir. Millətin mədəni irsi necə qorunur? Bu tədbir bütün etnik və sosial qruplara necə aid edilir? Bütün istifadə edilən dillər bərabər statusa malikdirmi və ya ayrıca götürülmüş

³ В.А. Мамедов, **Основы политологии**. Москва 1997, с. 212.

⁴ Vəfa Həsənova, **Qloballaşma prosesinin mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qarşılıqlı dialoquna təsiri**, “Mədəniyyət dünyası”, X buraxılış, Bakı, ADMİU, 2005, s.127.

⁵ **Mədəni irsin qorunmasına dair normativ hüquqi aktlar toplusu (1 sentyabr 2001-ci ilədək olan vəziyyətə görə)**, Bakı 2001, s.9.

ölkədə mədəni və dil diskriminasiyası mümkündürmü? Rəsmi dövlət dili əcdadların dili hesab olunurmu və yaxud müstəmləkəçi ağılığından qalan irsdir? Hansı səviyyədə qeyri əsas dillər dövlət tərəfindən müdafiə olunub bu ailənin və yaxud icmanın qayğısı əhatəsində olur? Həmin dillər nə dərəcədə cəmiyyətdə mədəni və sosial fərqlərin qorunub saxlanması üçün istifadə olunur və yaxud dil qrupları arasında antoqonizmin aradan qaldırılması və yaxud inkişafına şərait yaradır? Bu gün bir çox ölkələrin mədəniyyət sahəsindəki siyasəti assimilyasiya modelindən başqa sahələrə orientasiya götürür, nəticədə azlıqda olanlar öz mədəni ənənələri və dəyərlərindən imtina edir, onu əksəriyyətin müdafiə etdiyi ənənələrlə əvəz edir. Nəticədə əksəriyyətin multi mədəni modeli müdafiə edilir. Burada fərd sosiallaşır və etnik mədəniyyətdə dominantlıq rolu ifa edir. Məsələn, ABŞ-da milyonlarla insan ingilis dilində və həm də özünün etnik dilində danışır. Onlar ümummillə və etnik bayramları qeyd edirlər. Onlar öz ölkəsinin tarixini və millətinin tarixini öyrənir. Qlobal beynəlxalq miqrasiya zəif inkişaf etmiş ölkələrin təsərrüfatının strukturunun yenidən qurulmasına stimül verir. Mexanikləşmə və sənayeləşmə bura inkişaf etmiş ölkələrdən daxil olur, aqrar sektor ixtisara düşür və milyonlarla kənd əhalisi iş axtarmaq məqsədilə şəhərlərə köçməli olur. Onları şəhər həyat tərzinə cəlb edir. Eyni zamanda şəhərlərin orta sinfi adətən qərb həyat tərzinə yönəlməlidir, buna görə də yerli əhali öz ölkəsində rahat ixtisaslı iş tapa bilmir, bu işi ABŞ da və yaxud Qərbi Avropada tapa bilər.

Azərbaycanın zəngin milli mədəniyyətinin qorunub saxlanması dövlətimizin ən mühüm vəzifələrindən biridir. Mədəni sərvətin qorunub saxlanması və istifadəsi problemləri ölkənin Əsas Qanununda – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. “Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaqdadır”.

1997–2001-ci illərdə Azərbaycan xalqının mədəni və təbii irsinin mühafizəsi, qorunub saxlanması, bu irs əşyalarının oğurlanması və qaçaqmalçılıq yolu ilə daşınmasına qarşı mübarizənin gücləndirilməsi sahəsində geniş Proqram qəbul edilmişdir. Həmin Proqram çərçivəsində respublikada əsas beynəlxalq Konvensiyalar radifikasiya edilmiş, bir sıra qanunlar qəbul olunmuşdur⁶.

İnsan mədəni-mənəvi yaradıcılığı bacaran varlıqdır. Bunu digər heç bir canlı varlıq yarada bilməz. İnsanın elə mənəvi reallıq formaları var ki, ona aiddir. Məsələn, elm, din, incəsənət, əxlaq, hüquq, siyasət, iqtisadiyyat və təhsil formaları bura daxildir. Ümumiyyətlə, mədəniyyətin mahiyyətinə fərqli yanaşan çoxsaylı təriflər mövcuddur. Bu terminoloji problemlər içərisində maraqlı olan anlayışlar kifayət qədərdir. Adətən, mədəniyyət dedikdə ictimai qrup və fərdi varlıq və şüurun vəziyyəti, həmçinin həmin vəziyyətin dəyişməsi sahəsində fəaliyyət başa düşülürdü. Varlığın vəziyyəti, onun dəyişməsindəki fəaliyyət adətən maddi vəziyyət adlanır. Varlıq haqqında təsəvvürlərin dəyişməsinə aid fəaliyyət və həmin fəaliyyətin nəticələri çox vaxt mənəvi mədəniyyət adlanır. Maddi və mənəvi mədəniyyət sıx surətdə bir-birilə əlaqədardır. “Varlıq şüuru müəyyən edir” fikri qədər də “şüur varlığı müəyyən edir” fikri ilə üst-üstə düşür⁷. Şüurdakı hər hansı dəyişiklik maddi mədəniyyətin dəyişməsinə təsir edir və əksinə “mədəniyyət təkcə binanı yaratmır, o həm də insanları yaradır”. Bu fikir tanınmış tədqiqatçı Y.M.Lotmana aiddir⁸.

Qeyd etmək lazımdır ki, mənəvi mədəniyyəti mənəvi istehsalla eyniləşdirmək olmaz. Mənəvi istehsal – ideyaların, normaların, dəyərlərin məcmusudur. Mənəvi mədəniyyət daha geniş anlayış olub, mənəvi istehsalı da özünə daxil edir. Deməli, mədəniyyət maddi və mənəvi dəyərlərin məcmusudur. Konkret olaraq mədəniyyətə, belə bir tərif vermək olar. Mədəniyyət – cəmiyyətin bütün tarixi boyu əldə etdiyi maddi və mənəvi sərvətlərin məcmusu, həmçinin onların yaradılması qabiliyyəti və bəşəriyyətin tərəqqisi üçün onlardan istifadə etmək və onları nəsildən-nəslə vermək bacarığıdır. Mədəniyyət insanın sirli-sehirli dünyasıdır. Onun özünü dərk etməsi və şəxsiyyətin mövcudluq üsuludur⁹.

Maddi və mənəvi mədəniyyət arasındakı fərq nisbidir. Çünki onların hər ikisi insanın mahiyyət qüvvələrinin predmetləşdirilməsi və predmetsizləşməsi nəticəsi olaraq meydana çıxır və onun

⁶ Age, s.5.

⁷ *Философия человек и жизнь*, Москва, ЮНИТИ, 2002, с. 151.

⁸ Лотман Ю.М. *Культура и взрыв*. Москва 1992, с.29.

⁹ Ağayar Şükürov, *Fəlsəfə*, Bakı “Adiloğlu” 2002, s.428.

yaratıcılıqda tələbatının reallaşmasıdır. Maddi mədəniyyət “şey” tələbatının ödənilməsi üçün dəyər yaradır. İnsanın cismani təşkilini əsaslandırان qida, paltar və yaşayış yeri və s. dəyərlərin içərisində prioritet xarakterə malik olur. Mənəvi dəyərlər bütün tələblərdən “yüksəkdir”. O cismani tələbatlar çərçivəsindən kənara çıxır. Onların ödənilməsi üsulunu mürəkkəbləşdirir. Mənəvi mədəniyyət iki növdə mövcud olur. *Birincisi*, predmet şey dəyərləri kimi bu, adətən insandan özgələşmiş əmtəə forması almışdır. Onlar maddi istehsalın nəticələrinə oxşayır. *İkincisi*, mənəvi mədəniyyət fəaliyyət aktını təmsil edir və burada nəticə insandan özgələşməmiş, o yaratıcılıq prosesinin özü ilə üst-üstə düşür (tamaşa, dərs, müalicə təsiri). Buradan mənəvi istehsalın spesifikasiyası maddi istehsalla müqayisədə fərqlənir. Mənəvi istehsalın unikal, təkrarsız dəyərləri yaradır. Bu maddi rifah sahəsindəki istehsaldan fərqli olaraq şablona, tirajlaşdırmaya aid deyildir. Çünki maddi istehsal sahəsində ağılıq edən standart sxemdən fərqlənir. Deməli, mənəvi istehsal prosesində insan daha çox azadlığa malik olduğundan şablondan uzaqdır və burada yaratıcılıq potensialını daha geniş şəkildə təzahür etdirir. Maddi mədəniyyət əsasən kollektiv cəhd nəticəsində yaranır və bilavasitə korporasiya sahəsində mümkün olur. Mənəvi istehsal korporasiyaya məruz qalır lakin o, təkbaşına baş verir (rəssamlıq, dramaturgiya, bədii ədəbiyyat, dini ehkamlar və s. konkret mənəvi məhsulun yaradılış məqamında bir müəllifin iştirakı baş verir).

Mədəniyyət üçün spesifik olan hərəkət tərzı, həm də bu hərəkət tərzının ayrılmaz hissəsi kimi istifadə olunan maddi obyektlərin cəmi kimi müəyyən edilə bilər. Ayrılıqda mədəniyyət dindən, ideyalardan, inamlardan, ənənələrdən, kodekslərdən, institutlardan, texnologiyalardan, incəsənət əsərlərindən, rituallardan, mərasimlərdən və s. ibarətdir. Mədəniyyətin inkişafı biliklərin gələcək nəsillərə öyrədilməsi və ötürülməsi bacarığından asılıdır. Mədəniyyətin mövcud olması və istifadəsi yalnız insana məxsus bacarıq üzərində qurulmuşdur.

Mədəniyyət insan tərəfindən yaradılır, mədəniyyəti öyrənirlər, çünki, o gen yolu ilə keçmir, hər bir nəsıl onu yenidən yaradır və gələcək nəsıl ötürür. Bu proses sosiallaşmanın əsasıdır. Dəyərlərin, inamların, normaların, qaydaların və idealların mənimsənilməsi nəticəsində uşağın şəxsiyyətinin formalaşması və onun hərəkətinin tənzimlənməsi baş verir. Əgər sosiallaşma prosesi kütləvi ölçüdə dayansaydı, bu mədəniyyətin məhvınə gətirib çıxarardı. Mədəniyyət cəmiyyət üzvlərinin şəxsiyyətini formalaşdırır, bununla da onların hərəkətini tənzimləyir.

Məhz mədəniyyət fenomeni sadəcə əşyaların və zehnin onun abstrakt formalarında istehsalını deyil, insanın özünün sosial hadisə kimi, yəni onu ictimai əlaqələrin və münasibətlərin bütün bolluğunda istehsalını üzvi birləşdirməyə şərait yaradır. İnsanın məzmun qüvvəsinin formalarından biri kimi, cəmiyyətin onun müxtəlif sosial qruplarının proseslərinin dərəcə və ölçüsünün göstəricisi kimi çıxış edərək, mədəniyyət ideyaların, baxışların, dəyər istiqamətinin və ya praktik fəaliyyətinin müxtəlif formalarının birliyini göstərir. Mədəniyyətdə yaradıcı qüvvənin sosial şəxsi keyfiyyətləri əks olunur və möhkəmlənir.

Hər bir insan cəmiyyəti öz şəxsi spesifik mədəniyyətinə və ya müəyyən dərəcədə digər sistemlərlə üst-üstə düşən sosial mədəni sistemə malikdir. Sosial mədəni sistemlər arasında fərqlər fiziki şəraitlərlə və resurslarla; fəaliyyətin müxtəlif sahələrinə məxsus olan imkanların diapozonu ilə, dilin, ritualların və ənənələrin, alətlərin hazırlanmasının istifadə edilməsinin tipi ilə; sosial inkişaf dərəcəsi ilə bağlıdır. Fərdin münasibətlərinə, dəyərlərinə, ideal və inamlarına onun içərisində yaşadığı mədəniyyət təsir edir. Şübhəsiz, fərd bir neçə müxtəlif mədəniyyətlər çərçivəsində yaşaya və yerdəyişmə edə bilər.

Mədəniyyətin əsas funksiyaları arasında zehni, aksioloji, kadağancedici, stimullaşdırıcı, tənzimləyici, harmonikləşdirici, dəyişdirici, gedonistik (zövq), varislik funksiyasının adını çəkirlər.

“2006–2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində dövlət inkişaf konsepsiyası”nda deyilir: “2006–2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində dövlət inkişaf konsepsiyası”nın ümumi məqsəd və vəzifələri mədəniyyət siyasətinin təminat mexanizmləri kimi çıxış edən və mədəniyyətin bütün sahələrini əhatə edən mədəniyyətin idarə olunma, hüquqi, maliyyə, elmi-informasiya təminatı, insan resurslarının inkişafı, maddi-texniki ifrastrukturun müasirləşdirilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi kimi ümumi məsələlərin inkişaf etdirilməsindən, o cümlədən daxili və xarici dövlət mədəniyyət siyasətinin

göstərilən sahələrinin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması üçün tələb olunan islahatların həyata keçirilməsinin təmin edilməsindən ibarətdir¹⁰.

Müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycanda yeni hüquqi dövlət yaranmasının bünövrəsini təmin edə biləcək fəal hüquqi yaradıcı iş başlanmışdır. Ötən on il ərzində mədəniyyətin inkişafının hüquqi tənzimlənməsinə dair qanunvericilik bazasının yaradılmasında heyli işlər görülmüşdür.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1995-ci ilin noyabr ayının 12-də ümumxalq referendumunda qəbul olunmuş Konstitusiyada mədəniyyətə dair bir çox maddələr vardır. Azərbaycan Respublikasının ali qanunvericiliyi digər qanunların qəbul edilməsi üçün zəmin, hüquqi əsas, baza yaradır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 40-cı maddəsi “Mədəniyyət hüququ” adlanıb, mədəniyyət hüququnun müdafiəsinə həsr edilmişdir. Burada deyilir:

1. Hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır.

2. Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaqlıdır¹¹.

Dəyərlər insanın can atmalı olduğu məqsədlərə aid ümumi qəbul olunmuş əminliklərdir və mənəvi prinsiplərin əsasını təşkil edir. Məsələn, xristian mənəviyyatında 10 qayda digər tələblərdən əlavə insan həyatının qorunmasını (“leubin”, “öldürmə”, “ailədə düzgünlüyü”, “valideynlərə hörmət”) nəzərdə tutur.

Müxtəlif mədəniyyətlər müxtəlif dəyərlərə üstünlük verə bilər və hər bir ictimai quruluş nəyin dəyər olduğunu, nəyin olmadığını müəyyənləşdirir.

Qaydalar müəyyən mədəniyyətin dəyərlərinə uyğun hərəkət tərzini tənzimləyir.

“Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda “Mədəniyyət sərvətləri” haqqında deyilir: “Mənəvi və estetik ideallar, normalar və davranış qaydaları, dillər, dialektlər, ləhcələr, milli və etnik ənənələr və adətlər tarixi toponimlər, folklor, tətbiqi xalq sənətləri, mədəniyyət və incəsənət əsərləri, mədəniyyət fəaliyyətinin elmi tədqiqatının nəticələri və metodları, tarixi və mədəni əhəmiyyəti olan binalar, tikililər, əşyalar, tarix və mədəniyyət baxımından unikal ərazilər və obyektlər mədəniyyət sərvətləridir”¹².

Milli mədəniyyət termini insan birliyini bu və ya digər ölkədə, dövlətdə xarakterizə edən simvolları, inancları, dəyərlərin hərəkət tərzini normalarını və nümunələrini müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Dövlətdə, bir xassəli linqvistik və etnik münasibətlə bir milli mədəniyyət ola bilər. Lakin yer kürəsindəki ölkələrin çoxunda bir çox müxtəlif mədəniyyətlər mövcuddur. Digər vacib forma konfessional subkulturadır. Konfessional subkultura dini etikadın bu və ya digər kilsəyə mənsubluğunun birliyi əsasında yaranır. Bu birliyin bazasında simvolların, dəyərlərin, idealların, hərəkət tərzini nümunələrinin birliyi formalaşır. Məsələn, bütövlük, bütövlükdə xristian, müsəlman, buddist mədəniyyətləri haqqında danışmaq olar.

Hazırda mədəniyyətə verilən təriflərin əsalarını tədqiqatçılar aşağıdakı kimi qruplaşdırmağa çalışırlar. 1) təsviri-tərif, mədəniyyəti fəaliyyətin nəticələri kimi səciyyələndirir; 2) tarixi-tərif, mədəniyyətdə sosial irsin və ənənənin əsas rolunu qeyd edir; 3) normativ-tərif, qaydaların və normaların əhəmiyyətinə xüsusi diqqət yetirir; 4) dəyərlər mövqeyindən yanaşan təriflər, mədəniyyəti insan üçün əhəmiyyət kəsb edən ideal göstərişlərin reallaşması üçün səciyyələndirir; 5) psixoloji səpkili təriflər, mədəniyyətə insanların təbiətə və sosisuma uyğunlaşması kimi yanaşır; 6) ideoloji təriflər, mədəniyyəti

¹⁰ 2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində Dövlət İnkişaf Konsepsiyası, “Mədəni-maarif” dərgisi, 2006, № 11, s.6.

¹¹ Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası, Bakı 2003, s.22.

¹² Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Azərbaycan” qəzeti, 18 aprel 1998-ci il, № 86.

ideyalar axını kimi ifadə edir; 7) semiotik yanaşma, mədəniyyəti işarələr sistemlərinin məcmusu hesab edilir¹³.

Bütün dövrlərdə olduğu kimi insanın inkişafı, təkmilləşməsi ilə mədəniyyəti əlaqələndirmək ənənəsi, irəlidə gördüyümüz kimi, antik dövrlərdə başlamışdır və yeni dövrdə daim təzahür etməkdədir. Bu ənənənin əsasını insana təbiətin məhsulu kimi yox, tərbiyə məhsulu kimi baxılması tələbi yaradır. Deməli, təbiətə təsir göstərilməsi prosesində əşyalar mədəniyyəti yaranırsa, tərbiyə yolu ilə adamların mədəniyyətində, bir mədəni varlıq olmaq etibarilə insanın özü çıxış edir. Göründüyü kimi mədəniyyətin ilk növbədə tərbiyəvi fəaliyyət sahəsi kimi izahı əsaslandırılır. Onun məqsədi insanı bir fiziki varlıq kimi yox, sosial varlıq kimi “ikinci dəfə dünyaya gətirməkdir”.

İnsan fiziki və mənəvi, təbii və sosial, irsi və həyatda əldə edilənlərin vəhdətindən ibarət canlı sistemdir. İnsan həm hadisələrin təbii əlaqəsinə qoşulur, həm de bioloji (biofiziki, biokimyəvi, fizioloji) qanunauyğunluqlara tabedir, və şəxsiyyət spesifik qanunauyğunluqları olan sosial varlığa çevrilmişdir. İnsan fiziki, morfoloji orqanizm kimi kainatda materiyanın ən yüksək, mütəşəkkil formasıdır. Deməli, insan bütövlükdə bioloji, sosial və psixi-mənəvi ölçülərin təşkil etdiyi tamlıqdır¹⁴.

XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəlinin sosioloji ədəbiyyatında mədəniyyət kimi anlaşılan sistemdə elementlərin iki sinfini ayırd etmək qəbul olunub, birincisi, insanların qrup halında və fərdi həyatında onların davranışını və şüurunu istiqamətləndirən və əlaqələndirən ideyalar və sərvətlər kompleksi, ikincisi, bu ideyaların və sərvətlərin cəmiyyətdə qorunub saxlanmasına, başqalarına göstərilməsinə, yayılmasına, hər bir ayrıca fərdə çatdırılmasına imkan yaradan mədəniyyət institutları və müəssisələrinin toplusudur. Elementlərin birinci sinfi mədəniyyəti rəmzi formalaşmış sistem kimi səciyyələndirir. Bu sistemə insanların ictimai davranış nümunələri daxildir. İkinci sinif isə mədəniyyəti sosial mütəşəkkil sistem kimi izah edir. Həmin sistem sərvətlərə və ideyalara – onların seçilməsinə, qorunub saxlanmasına, ictimai şüura və adamların real davranışına, tətbiqinə sosial nəzarəti həyata keçirir və maarif sistemi, mədəni-kütləvi informasiya mədəni xidmətin müxtəlif növlərini özünə qatır.

Mövcud şəraitdə mədəniyyətin belə izahının qanunauyğunluğunu inkar etmədən eyni zamanda onun bütün bəşər tarixinə tətbiqi məsələsində məhdudluğunu da qeyd etmək lazımdır. Əslində bu izah XVIII əsr maarifçilərinin nöqteyi-nəzərinin göstəricisidir. Onlar cəmiyyəti iki hissəyə bölürdülər: tərbiyə olunanlar və tərbiyə edənlər. Onlardan da biri cəmiyyətdən yüksəkdə durur¹⁵. Bu zaman tərbiyə sferası insan fəallığının digər sahələrindən ayrılır və yalnız xüsusi təsisatların və xüsusi qrup adamların fəaliyyəti ilə məhdudlaşır.

Ümumiyyətlə, bəşər tarixi miqyasında mənərə başqadır, insan özünü özü tərbiyə edir, həm de bunu özünün ictimai dəyişdirici fəaliyyəti – birinci növbədə maddi fəaliyyəti prosesində həyata keçirir. Bu baxımdan insan həyatının mədəni sahəsi onun sosial həyatının digər sahələrindən ayrı deyildir, onlarla qırılmaz birlikdədir. İctimai fəaliyyətin bu və ya digər sahəsi insan şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı üsulu olduğu qədər də, mədəniyyət sahəsinə daxil olur, onun mühüm bölməsinin əsası olur.

Şübhəsiz, bu baxımdan mədəniyyət əşyaların və ideyaların sadəcə olaraq insandan mücərrəd ayrılıqda istehsalı deyil, insanın özünün ictimai əlaqələrinin və münasibətlərinin bütün zənginliyi və çoxcəhətliyi ilə, ictimai varlığının bütün tamlığı ilə birlikdə formalaşmasıdır. Mədəniyyətin belə anlayışı tədqiqatçıların müəyyən etdiyi ictimai insanın bütün keyfiyyətlərinin kult edilməsi və onun özünün zəngin keyfiyyətləri və əlaqələri və deməli tələbləri ilə istehsal edilməsi bəlkə de daha bütöv və cəmiyyətin universal məhsulunun istehsal edilməsi prosesinə uyğun gəlir. Bu sözlərdə mədəniyyətin mahiyyəti, onun mənası və ictimai vəzifəsi ifadə edilmişdir.

Çoxsaylı tədqiqatçıların bu fikri ilə razılaşmaq lazımdır ki, mədəniyyət sırf sosial hadisə olub, insanların həyat fəaliyyəti ilə əlaqədardır.

¹³ *Философия*, Минск, 1999, с. 207.

¹⁴ Ağayar Şükürov, *Fəlsəfə*, Bakı, “Adiloğlu”, 2002, s. 405.

¹⁵ К.Маркс, Ф.Энгельс, *Сочинение*, т. 42, Москва, Политиздат, 1974, с. 365.

Kaynaklar

- 📖 ƏLİYEV Heydər, **Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda çıxışı**, “Azərbaycan” qəz., 3 fevral 1996-cı il.
- 📖 **Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası**, Bakı 2003.
- 📖 **2006-2016-cı illər üçün mədəniyyət sahəsində Dövlət İnkişaf Konsepsiyası**, “Mədəni-maarif” 2006, № 11, s.5-9.
- 📖 AĞAYEV Ramiz, **Azərbaycan xalq yaradıcılığı**, Bakı Mars-Print, 1999.
- 📖 ƏLİBƏYLİ Elçin, **Televiziyanın mədəniyyət sistemində yeri**, “Mədəni-maarif” 2006, № 5, s.9-10.
- 📖 **Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti**, Bakı, “Azərbaycan ensiklopediyası” nəşriyyat-poliqrafiya birliyi, 1997.
- 📖 HƏSƏNOVA Vəfa, **Qloballaşma prosesinin mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qarşılıqlı dialoquna təsiri**, “Mədəniyyət dünyası”, X buraxılış, Bakı ADMİU, 2005, s.127-130.
- 📖 **Mədəni irsin qorunmasına dair normativ hüquqi aktlar toplusu (1 sentyabr 2001-ci ilədək olan vəziyyətə görə)**, Bakı 2001.
- 📖 **Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu**, “Azərbaycan” qəz., 18 aprel 1998-ci il, № 86.
- 📖 ŞÜKÜROV Ağayar, **Fəlsəfə**, Bakı “Adiloğlu”, 2002.
- 📖 ЛОТМАН Ю.М. **Культура и взрыв**, Москва 1992.
- 📖 МАРКС К., ЕНГЕЛЬС Ф. **Сочинение. Т. 42**, Москва Политиздат, 1974.
- 📖 МАРКС К., ЕНГЕЛЬС Ф. **Сочинение. Т. 46, I часть**, Москва Политиздат, 1968.
- 📖 РАКИТОВ А.И. **Наука и устойчивое развитие общества // Общественные науки и современность**, Москва, 1997, № 4, с.10.
- 📖 **Философия человек и жизнь**, Москва ЮНИТИ, 2002.
- 📖 **Философия**, Минск, 1999.
- 📖 МАМЕДОВ В.А. **Основы политологии**, Москва 1997.